

Xumar Abdullayeva
Təfəkkür Universiteti

İNGİLİS ƏDƏBİYYATINDA ELMİ FANTASTİKA JANRI

Açar sözlər: *elmi-texniki tərəqqi, elmi fantastika, proqnoz, janr, ixtira*

Keywords: *scientific and technological progress, science fiction, forecast, genre, invention*

Ключевые слова: *научно-технический прогресс, научная фантастика, прогноз, жанр, изобретение*

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dünyada, xüsusilə də Avropada elm və texnika sürətlə inkişaf edirdi. Bu sahədə əldə olunmuş biliklər, ixtira və kəşflər texnoloji çevrilişə səbəb oldu və telefon, teleqraf, avtomobil və s. meydana gəldi. Avropada inqilabi səciyyə daşıyan yeniliklərin təqdim olunması üçün zəmin yaranırdı. Həqiqətdən qaçış, bədii formada dərk edilmiş miflərin ilk yarandığı vaxtlara müraciət XX əsr ədəbiyyatının əsas tərkib hissəsi oldu və elmi fantastika kimi yeni ədəbi janrın yaranmasına və inkişafına təkan verdi. Elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında yeni bədii əsərlər də yaranmağa başladı.

Elmi fantastika bilavasitə elmin inkişafından (elmi fikirdə baş verən sıçrayışlar, yeni texnologiyaların insana verə biləcəklərini əvvəlcədən görə bilmək və s.) asılı olduğundan, bu janr daha çox elm və texnikanın inkişaf etdiyi Böyük Britaniyada geniş vüsət almışdır.

Ötən əsrlərdə İngilis yazıçıları elmi fantastika janrında qələmə aldıkları əsərlərdə yalnız elmi tərəqqinin cəmiyyətə qazandırdığı üstün texnoloji yeniliklərlə kifayətlənmir, onlar həm də dünyəvi problemlərin həlli yolunda bəşəriyyətin yaratmağa can atdığı fantastik ictimai quruluşları (utopiya) da öz əsərlərində əks etdirməyə çalışırdılar. Xüsusilə də elmi fantastika janrında yazılmış əsərlərdə gələcək dövlət quruluşunun modelləşdirilməsi XX əsrdə də davam edirdi, lakin hər zaman yazıçıların əsas diqqəti ideal cəmiyyətin qurulmasına maneə törədən səbəblərə yönəlirdi.

Cəmiyyətin elmi tərəqqisi onun yaranması qədər qədim olsa da, onun sırf mədəni inkişafının zirvəyə –ideala çatmasını məşhur mütəfəkkirlər öz fikirlərində canlandırdıkları obrazlarla ifadə edirdilər. İngilis ədəbiyyatında bu ideyaların inkişafı ilk olaraq Frensis Bekonun adı ilə bağlıdır.

Məşhur İngilis yazıçısı və filosofu F.Bekon özünün sona çatmamış “Yeni Atlantida” (1626) romanında Platonun ideyalarını inkişaf etdirərək, ədalətli dövlətin maketini yaratmış, bununla yanaşı hətta elmin və texnikanın tərəqqisi mövzuna da toxunmuşdur. Əsərdə yazıçı bir qrup avropalı tərəfindən Sakit okeanın Peru sahilində tapılmış möcüzəvi ada – “Bensalema adası”nda böyük sivilizasiya yaratmış cəmiyyəti təsvir edir və onu cənnətdəki əzəmətli xalq ("the chastest nation under heaven") adlandırır [6, s.13]. Burada elm və texnika hətta Avropa

hüdüdlərində belə görülməmiş sürətlə inkişaf etmişdir. “Yeni Atlantida”dakı Bensalema adasının alimləri “suyun altında hərəkət edən gəmi və qayıqlar”, “quşların uçuşunu yamsılayan hava gəmiləri”, “uzaq məsafəyə səs ötürən xüsusi cihazlar”, günümüzdə rabitə məqsədilə istifadə olunan müasir radio və televizoru xatırladan qurğular və s. icadları ilə fərqlənirdilər. Onlar daha yüksək hərarət əldə etməyi, hava şəraiti, zəlzələ və epidemiyalar haqqında öncədən məlumat verməyi, süni iqlim yaratmağı, heyvanları diriltməklə yanaşı, onların inkişafına nəzarət etməyi və günümüzdə də əkinə yararsız torpaqlara tətbiq olunan meliorasiya tədbirlərini istifadə etməyi bacarırdılar. Bekonun fikrincə, məhz elmi-texniki inkişafın labüd nəticəsi olaraq, bu Bensalem qövmü bütün nailiyyətləri ilə Avropa mədəniyyətindən öndə idi. Bu romanda Bekon ilk dəfə olaraq mükəmməl ictimai quruluşun elm və texnikanın inkişafı ilə yarana biləcəyi iddiasını irəli sürmüşdü.

İngilis yazıçıları arasında özünün geniş təxəyyülü ilə fərqlənən məşhur maarifçi Conatan Svift öz əsərində sonradan real həyatda istifadəsi geniş vüsət alacaq olan 3D formatında həndəsi modelləşdirmə ideyasını öncədən proqnozlaşdırmış, məhz elə bununla da, ingilis elmi-fantastik ədəbiyyatı öz başlanğıcını C.Sviftin “Qulliverin Səyahəti” romanından götürmüş olur. Britaniyalı yazıçı və tənqidçi Kinqslı Emis C.Sviftin qələmə aldığı “Qulliverin səyahəti” romanını (1726) ingilisdilli elmi fantastikanın əsl nümunəsi hesab edir və bu iddia yalnız ona əsaslanırdı ki, Laputa – Yer kürəsinin ilk süni peykidir. Onun qələmə aldığı “Qulliverin səyahəti” romanında təsvir olunan “maqnitlə uçan ada” və Laputada “projektorlar akademiyası”nı xatırlamaq kifayətdir ki, ixtiraçı-alimlərin uzaqgörən hipotezlərini irəli sürdüklərini təqdim edək.

Ədəbiyyat üzrə ilk Nobel mükafatı almış yazıçılardan biri R.Kiplinq – zahiri macərəçilik qabiliyyətinə, müşahidə etmək bacarığına, parlaq fantaziya, dərin bədii fikir bitkinliyinə malik idi. Elmi fantastika Kiplinq yaradıcılığında çox əhəmiyyətli bir yer tutmasa da, bu janrın tarixi inkişafında onun müəyyən rolu olmuşdur. Amerikalı yazıçı Poul Anderson onun müasir elmi fantastikaya olan təsirini belə açıqlamışdır: “Onun təsiri müasir elmi fantastikaya nüfuz edir” [1, s.179]. Jül Vern və Herbert Uells kimi, o da elmi əsaslı hekayələr yazırdı. Özünün qələmə aldığı “Gecə məktubu ilə: eramızın 2000-ci ilinin hekayəsi”ndə gələcəyin aviasiyası təsvir olunur. “Allahın gözü” adlı əsəri isə Orta əsrlər dövründə cəmiyyətin buna hazır olmamasına baxmayaraq, qabaqcıl texnologiyaların təqdim olunması ilə əlaqələndirilir.

Elmi fantastikanın inkişafında əsl çevriliş XIX əsrin 90-cı illərinin sonunda Böyük Britaniya yazıçı-fantastı Herbert Uellsin əsərlərinin geniş yayılması nəticəsində baş verdi. Tənqidçilərin bir qismi onu müasir elmi fantastikanın atası hesab edir. O, elmi fantastikaya Jül Vernin yaradıcılıq xüsusiyyətlərini, bütünlüklə pessimist ruhu, groteski və sosial tənqidi daxil etdi. 1895-ci ildə dərc olunan “Zaman maşını” romanından sonra o, elmi-fantastika müəllifi kimi daha çox şöhrət qazandı. Onun yaradıcılığının ilk dövründə ən əhəmiyyətli romanları – “Zaman maşını”, “Doktor Moronun adası”, “Görünməz adam”, “Dünyaların savaşı”, “Ayda ilk insanlar”, “Yatmışlar oyananda” işıq üzü gördükdən sonra, elmi fantastikanın mövzu dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndi. H.Uells sonrakı illərin fantastikasında məşhur olan zamanın və məka-

nın çoxölçülülüyü, paralel dünyalar, lazer, antiqravitasiya, görünməzlik, yad planetli sivilizasiyalarla əlaqələr və s. mövzuların ilk müəllifi oldu.

İngilis yazıçısı Brayan Oldis H. Uellsdən sonra ən məşhur fantast yazıçılardan hesab edilir. O, 1950-ci illərdə fantastika janrında yazmağa başlayır və kifayət qədər tezliklə ədəbi ictimaiyyətin rəğbətini qazanmağa nail olur. Nəticədə, 1959-cu ildə beynəlxalq “Hüqo laureatı” fəxri adına layiq görülərək, şöhrət qazanır. Artıq onun hekayələri ənənəvi fantastik mövzulara əsaslanan zamana səyahət və yadplanetlilərlə ünsiyyət kimi ideyaların yeni bir prizmadan oxuculara təqdim olunması ilə fərqlənirdi. Onun “Ulduzlar gəmisini” (1958) adlı debüt romanında ilk dəfə kosmik gəmilərdə zamana səyahət təsvir olunmuşdu. Böyük Britaniyada “Fasiləsiz” adı ilə məşhur olan bu romanın fərqli cəhəti də odur ki, zamana səyahət üçün zaman maşını və ya portal kimi keçid vasitələrinin birindən deyil, məhz kosmik texnologiyadan istifadə olunmuşdu. Bununla da yazıçı öz təxəyyülünə sərhəd qoymayaraq, əsərdə yüksək intellektə sahib siçanlar, telepatiyadan istifadə edən dovşan və kəpənək kimi qeyri-insan olan canlılara da yer vermişdir. 1962-ci ildə daha böyük müvəffəqiyyət əldə etmiş “İstixana” romanı işıq üzü gördü. Bu romanda Günəşdən gələn istilik və işığın dəfələrlə artması, Yerin öz oxu ətrafında fırlanmamasının nəticəsi olaraq planetin yalnız bir tərəfinin işıq üzü görməsi, iqlimin kəskin şəkildə dəyişməsi nəticəsində dünyanın xaosa çevrilməsindən bəhs edilir. Süjetə görə vaxtilə “dünyanın sahibləri” olan insanlar artıq nəslə tükənməkdə olan nəhəng canlılara dönür; bir çox heyvan və həşərat da məhv olur, sağ qalanlar təkamül nəticəsində böyüyür; bitkilər isə Yerin mütləq hakimləri olurlar. Bu əsər B.Oldisin şöhrətini bir qədər də artırır və o, öz nailiyyətlərinə görə Britaniyanın ən yaxşı fantast-yazıçısı və müasir dünyanın ən tanınmış yazıçısı adları ilə mükafatlandırıldı.

İngilis filosofu və fantast-yazıçısı Olaf Stepldon günümüzdə fantastika çərçivəsini aşaraq elm tərəfindən öz təsdiqini tapmış genetik mühəndislik və terraforminq haqqında proqnozlar vermişdir.

Terraforminq texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə insanların hətta başqa planetlərdə (Ay, Mars və s.) yaşaması üçün yerlərin iqlimini qəsdən dəyişməklə həyat üçün əlverişli olan mühitin yaradılmasıdır. Buna alternativ olaraq elmi fantastikada tez-tez istifadə olunan genetik mühəndislik, yəni insan orqanizminin yad planetlərin yaşama şəraitinə uyğunlaşması üçün istifadə olunan yenilik də insan irqinin öz nəslini davam etdirməsi üçün təklif olunan yollardan biridir.

Stepldon həm də bir mütəfəkkir olaraq iddia edirdi ki, bəşəriyyətin inkişafının son mərhələsində, Yer üzərində olan insanlar özlərindən ağıllı olan irqə telepatik əlaqələr yaradacaq və daha uzaq gələcəkdə insanların ağılı, dərrakəsi və qabiliyyətləri indiki insanın anlama hüdudu xaricində olacaq. Onun öz düşüncələri ilə dövrünü və insanları qabaqlamasını məşhur ingilis yazıçı Artur Klark 1984-cü ildə tamamladığı “İlk bahar, gələcəyin seçimi” adlı əsərinin ön sözündə belə ifadə edirdi: “Gərək kosmik era özünün sübh çağına qədəm qoyaydı ki, sonradan dünya O.Stepldonun fikirlərini anlaya və onun gözləri ilə baxa biləydi” [3, s.4].

Yazıçının gələcəyin tarixi haqqında qələmə aldığı “İlk və son insanlar” adlı ilk fantastik romanı 1930-cu ildə işıq üzü gördü. “İlk və son insanlar” əsərində

O.Stepldon iddia edir ki, yalnız insan nəslinin deyil, həm də başqa dərrakəli irqlərin inkişafının nəticəsi olaraq, müasir insanın qavrama qabiliyyətinə zidd anlayışlar olan – telepatik bacarıqların inkişafı və ya ayrı-ayrı şəxslərin şüurunun irqi və dünyəvi şüurlarla ünsiyyət qurma bacarığı da inkişaf edəcəkdir. Bu əsərlərə hətta Herbert Uels və Con Pristli tərəfindən də müsbət rəylər verilmişdi. Brayan Oldis isə bu romanın ön sözündə bildirmişdi ki, əsərin ideyası həmin dövrün elmi fantastikasının ən yaxşı mövzularını özündə əks etdirir: “Bu gün biz kainatın qalan hissəsi ilə olan əlaqəmizin mümkün qədər yaxşı olmağı haqda düşünməliyik; və hətta düşüncələrimiz gələcək nəsillər üçün fantastik görünsə belə, ən azından onlar bugünkü məqsədlərinə xidmət edəcək.” [7, s.9].

Onun romanlarından bir neçəsi adi insanlarla qeyri-adi insan olan mutantların qarşılıqlı əlaqə problemlərinə həsr olunmuşdur. Stepldonun 1937-ci ildə qələmə aldığı ən dərin mənalı, mürəkkəb və genişmiqyaslı əsəri “Ulduzların yaradanı” romanıdır [4]. Mütəxəssislərin fikrincə, bu əsər insanın Neptun planetində keçirdiyi təkamülə nəzər yetirməklə haqlı olaraq, yazıçının həmin mövzuda yazdığı keçmiş əsəri olan “İlk və son insanlar” romanının məntiqi davamı sayılır və hətta öz miqyası və hədəfləri baxımından bütün Kainatı əhatə edirdi. Bu romanda Stepldon Kainatda baş verən “Böyük partlayış” anından ən son ulduzların sönməsinə qədərki tarixi və daha sonrakı zaman və məkanı təsvir edir. Bunun ardınca 1940-cı ildə, elmi sınaq Bunun ardınca 1940-cı ildə, elmi sınaq nəticəsində dərrakə əldə etmiş itin taleyindən bəhs edən “Sirius” əsəri də işıq üzü görür [5].

Böyük Britaniya müasir elmi fantastikasının banilərindən biri olan Artur Klark elmin populyarlaşmasında əldə etdiyi nailiyyətlərə görə o, Kalingi mükafatına layiq görülmüşdü. Pensilvaniyada Biver kollecinin görkəmli professoru dərəcəsinə almış və ABŞ-da Britaniya imperiyasının ordeniylə mükafatlandırılmışdı. Artur Klark öncədən xəbər vermənin unikal vergisinə malik idi, onda dərin elmi biliklər və intuisiya uzlaşırdı. Onun öncəgörmələri əsasən elmi – texniki fikirlərin inkişafına aid idi, bu sahəyə dərin bələd olduğu üçün, A.Klark daha çox ehtimal olunun proqnozlar verirdi. Artur Klark 1945-ci ilin oktyabr ayında “Wireless World” jurnalında Yer kürəsinin geostasionar orbitinin peyk rabitəsi sistemini təsvir etdiyi və internet daxil olmaqla, praktiki olaraq kommunikasiyanın bütün müasir qlobal sistemlərinin əsasını qoyduğu “Kosmik retrotranslyatorlar” adlı məqaləsini dərc etdi. Yazıçı məqalədə bildirmişdi ki, Yer kürəsinin ekvator xətti boyunca dövrə əmələ gətirən orbit – geostasionar orbit üzərində Yer ilə birlikdə paralel hərəkət edən xüsusi peyk quraşdırmaqla, fasiləsiz teleyayım və radioyayım üçün şərait yaratmaq mümkündür. O vaxtlar buna yazıçının fantaziyasıdır deyərək Klarkın məqaləsinə fikir vermədilər. Lakin illər sonra elmin inkişafı nəticəsində yazıçının fikirlərinə daha rəşional yanaşılır və bu, XX əsrin ikinci yarısında İnternet də daxil olmaqla, bütün qlobal şəbəkə sistemlərinin məhz ixtiraçının irəli sürdüyü ideya əsasında qurulmasına yol açır. 1947-ci ildə Klark onun coğrafi xüsusiyyətlərini öncədən xəbər verərək, iki insanın Aya enməsi haqqında ilk hekayəsini yazdı. Qeyd etmək istərdik ki, bundan cəmi 22 il sonra – 1969-cu ildə məşhur kosmonavt Nil Armstronq Aya enərək bunu gerçəkləşdirməyə nail olan ilk insan olur.

İşin maraqlı tərəfi ondadır ki, onunla Aya yollanan iki nəfərdən biri olan Maykl Kollins kosmik gəmidən planetə enmək üçün istifadə olunan kapsula yalnız iki nəfərlik olduğu üçün, Ayda gəzən ikinci adam Baz Aldrindən fərqli olaraq, Ayın orbitində qalaraq Ayın səthinə enməyə müvəffəq ola bilmir. Bununla da, Klarkın məhz iki insanın Aya enməsi haqda verdiyi proqnoz dəqiqliklə baş tutur. 1963-cü ildə isə ABŞ-ın “Franklin və Eleonora Ruzvelt” institutu kosmik gəminin ideyasını hazırladığı üçün ona qızıl medal verdi.

Artur Klark bir çox elmi əsaslı öngörmələrini Stenli Kubriklə birgə yazdığı “2001: Kosmik Odisseya” adlı romanında oxucularına təqdim etmişdir. Ümumilikdə əsər pitekantropların təsadüfən rast gəldikləri monolitə onların beyninə müsbət təsir göstərməsi ilə başlayır. İlk vaxtlar bu monolit parçası pitekantropalara inanılmaz həyati biliklər qazandırır və sonradan yoxa çıxsa da, lazımı biliklərə sahib olan insan öz inkişafına davam edərək sonradan “ağıllı insan”a çevrilir. Minilliklər sonra – 1999-cu ildə Ayda yadplanetli sivilizasiya tərəfindən yaradılan qara monolit tapılır və onun Günəş şüalarının təsirindən Saturnun peyki–Yapetaya siqnal göndərməsi təlaşa səbəb olur. Əsərin süjeti məhz bu monolit parçasının ətrafında inkişaf edir. Bu zaman insanlar artıq Yupiterə ilk səyahətlərini gerçəkləşdirmək üçün beş astronautdan ibarət heyət toplamış və kosmik gəmiyə quraşdırılmış ağıllı HAL 9000 kompyuterini hazır vəziyyətə gətirmişdilər. Astronavtlardan ikisinə, müvafiq olaraq pilot və pilot köməkçisi olmaqla, kosmik gəmini idarə etmək öhdəliyi verilmişdi, digər üçü isə anabioz, yəni hipotermik yuxu halına gətirilmişdi.

Artur Klarkın uzaqgörənliyi də məhz əsərdə qeyd olunan iki yenilik şəxsi kompüter və hipotermik yuxu ideyalarında özünü göstərməkdədir. Belə ki, müəllif bu əsərində günümüz üçün də xarakterik olan, “hər evdə bir kompüterin olduğu” və istifadəsi baxımından çox rahat olan şəxsi kompüter inqilabi ideyasını öncədən demişdir. Belə ki, onun bu öngörməsi əsərin yazılma tarixindən 15 il sonra – 1983-cü ildə (ilk şəxsi kompüter Apple şirkəti tərəfindən istifadəyə verilmiş “Apple Lisa” modeli idi) həyata keçmişdir.

A.Klarkın sivilizasiyaların inkişafının perspektivləri haqqında düşüncələri “Gələcəyin görüntüləri” adlı ən yaxşı futuroloji kitablardan birinə daxil oldu. Bu kitaba o özünün mühüm öngörmələrindən biri olan mobil telefonunun ixtirasını da daxil edilmişdir. Yazıçı bu ixtirarı belə təsvir etmişdir: “Bu, o qədər kiçik və yığcam olacaq ki, hər kəs rahatlıqla onu yanında gəzdirəcək” [2, s.185]. Artur Klark günümüzdə istifadə olunan “smartfonlar”ın təkmilləşdirdiyi geolokasiya proqramını da səthi olaraq bu kitabında qeyd etmişdir: “Gün gələcək və biz sadəcə olaraq nömrə yığmaqla dünyanın istənilən nöqtəsində olan şəxslə anında danışa biləcəyik... bir daha heç kəs itməyə macal tapmayacaq” [2, s.186]. Klark mobil telefonunun ixtirasının XX əsrin 80-ci illərinin ortalarına təsadüf edəcəyini proqnozlaşdırsa da, ilk mobil telefon olan “Motorolla” (çəkisi 2 kq olan) Martin Kuper tərəfindən 1973-cü ildə təqdim olunmuşdur. Ümumilikdə isə dizayn və funksional xüsusiyyətləri 1983-cü ildən başlayaraq, intensiv şəkildə təkmilləşdirilməyə başladı və 1992-ci ildə Nokia 1011 dünyanın ilk yüngül mobil telefonunu istehlakçılara təqdim etdi. Geolokasiya və GPS proqramına sahib olan ilk mobil telefon – “Benefon

ESC” isə 2000-ci ildə istifadəyə verilmişdir. Bütün bunlar Artur Klarkın mahiyyət etibarilə olmasa da, dəqiq tarixin proqnozlaşdırılmasında səhvə yol verdiyini deməyə əsas verir.

Yazıçının müvəffəqiyyətlə həyata keçmiş öncəgörmələrinin arasında həmçinin qlobal şəbəkənin yaranmasını, İnterneti, geniş stansiyaları olan atom enerjetikasının bütün planetlər üzrə kütləvi inkişafı, canlı orqanizmin klonlaşdırılması, antibiotiklərin yaradılması, süni ağılla müvəffəqiyyətli işlərə nail olmaq və s. qeyd etmək olar. XX yüzilliyin başlanğıcında İngililtərə yazıçıları gələcəyə olan ümidlərini dövlət quruluşunun və dövlətin idarə olunması üsulunun dəyişməsinə bağlayırlar. Məşhur İngilis yazıçısı Gilbert Çesterton böyük istehza ilə “Nottinqhildən Napaleon” (1904) adlı romanında qeyd edirdi ki, indi İngilislər artıq inqilaba deyil, təkamülə inanırlar.

Ədəbiyyat

1. Anderson, P. All One Universe / New York: Tor, – 1996. – 288 p.
2. Clarke, A. Choice of Futures / New York City: Ballantine Books, –1984.–258p.
3. Clarke, A. Profiles of the Future: An Inquiry into the Limits of the Possible / London: Orion Pub Co, – 2000. – 256 p.
4. Стэплдон, О. Создатель звезд / Москва: Рефл-бук, Ваклер, – 1996.– 304 с.
5. Стэплдон, О. Сириус. История любви и разлада / Лемберг: Жемчужина, – 2014, – 255 с.
6. Kirov, B. Francis Bacon: Quotes & Facts. / Scotts Valley: CreateSpace, – 2015.– 46 p.
7. Stapledon, O. LAST AND FIRST MEN: A Story Of The Near And Far Future / Adelaide: The University of Adelaide Library, – 2016. – 396 p.

Summary

The Science Fiction Genre in English Literature

As a result, the article provides an artistic analysis of the chronological relationship between the trends in the historical evolution of science fiction in English literature and literary careers of the leading English science fiction writers. Apart from it, the article undertakes to spotlight to the scientifically proven predictions observed in the works of those writers. English sci-fi writers were making successful use of their vivid imagination to study and predict the prospective breakthroughs in the field of scientific discoveries.

Резюме

Жанр научной фантастики в английской литературе

В заключении статьи представлен художественный анализ хронологической взаимосвязи между тенденциями исторического развития научной фантастики в английской литературе и литературной деятельности ведущих английских писателей-фантастов. Помимо этого в статье обращается внимание на научно доказанные предсказания, наблюдаемые в произведениях этих писателей. Английские писатели-фантасты успешно использовали свое яркое воображение для изучения и предсказания перспективных прорывов в области научных открытий.

Rəyçi: f.e.d, prof. C.Nağıyev